

حفاظت قانونی از قنوت و منابع آبهای زیر زمینی

بخش سوم: حریم منابع آبهای زیر زمینی

: فصل اول: تعریف حریم

تعریف حریم در فرهنگ لغات 1-

آمده است که مَس آن جایز «در فرهنگ و ادبیات ایران حریم به معنای «بازداشت کرده» و «حرام کرده شده نیست یعنی چیزی که حرام باشد و دست بدان نتوان زد، چیزی که آنرا حمایت کنند (68) و اهمیت این موضوع تا (ح ر) و در (بدانجاست که برای حمایت از حریم جنگ می کنند (69) لغت نویسان می گویند حریم به فتح کسر را (زبان عربی اسم و لغت آن به معنی منع می باشد. (70)

در فرهنگ نامه های ادبیات عرب آمده است که الحَریم: جمع «حُرْم و أَحْرَم و احاریم» به معنای «ما حُرِّم قَلَم یُمَسُّ» و ترجمه آن همان است که در لغت نامه های فارسی به شرح فوق آمده است. پس حریم «موضوع متسع حول قصر الملک تلزم حمایتی یعنی محل فراخ و با وسعتی که پیرامون قصر پادشاه باشد و حمایت از آن لازم و ضروری است.» و دیگر مفهوم آن «کل موضوع تجب حمایت» یعنی هر مکان و محل که حمایت از آن واجب است به آن حریم گویند

شاید واژه مقدس حریم از حَرَم و حَرِم و مشتقات آن، حَرِمًا و حَرَمَانًا و حَرَمًا، حِرْمَةً و حَرِیمَةُ الشَّیء باشد. بی شک واژه حریم ریشه قرآنی دارد که هشتاد و سه مرتبه در مشتقات مختلف آن و در بیست و پنج سوره قرآن وارد (شده است. (71)

پس حریم را از آن حریم روی حریم خوانده اند که تعرض دیگران نسبت به آن به گونه ای عدوانی، حرام و ممنوع است و این ماده از قرآن و فقه اسلامی اخذ شده است (همانطور که در مفهوم لغوی ذکر شد حریم امری است که ذیحق از آن در مقابل تعرض دیگران حمایت می نماید (72)

تعریف حریم از نظر حقوقدانان-2

حریم: آن مقدار از مساحت های مجاور است که برای دوام و بقاء رقبه احیاء شده در اراضی موات، عرفاً و 1-2- (عادتاً ضروری است که تعیین آن بر حسب تشخیص عرف و خبره یا کارشناس است. (73)

حریم: کلمه ای عربی است و به معنی منع می باشد و مقداری از اراضی اطراف ملک، قنات و نهر، امثال آن 2-2- است که برای کمال انتفاع از آنها و جلوگیری از ضرر، ضرورت دارد و از نظر احترامی که افراد باید به حق حریم (بگذارند و نمی توانند به آن تجاوز بنمایند حریم نامیده می شود. (74)

در صورتی که کسی بوسیله احیاء اراضی موات، باغ، منزل، مزرعه، چاه آب، قناتی، احداث نماید مقداری از 3-2- (ارضی موات که نزدیک آن است و برای کمال انتفاع لازم است بخودی خود حریم آن می شود. (75)

حریم: مقداری مساحت از اراضی اطراف چاه و چشمه است که دیگری نمیتواند در آن احداث چاه یا قنات کند 4-2- (76).

(یکی از حقوق عینی که میتوان آنرا نوعی حق ارتفاق دانست، حق حریم است. (77- 5-2-)

حق حریم: حقی است که مالک زمین، قنات، نهر، چاه و امثال آن برای کمال استفاده از ملک خود نسبت 6-2- به اراضی مجاور دارد، شناختن حق حریم برای مالک، نسبت به اراضی مجاور برای جلوگیری از تضرر اوست، چه (تصرفات دیگران در اراضی مجاور قنات و چاه و غیر آن ممکن است موجب زیان مالک باشد. (78)

استفاده از غالب املاک، مستلزم این است که زمین اطراف آن به مالکیت دیگری در نیاید، یا دست کم 7-2- تصرفی در آن نشود که انتفاع از ملک را دشوار یا ناممکن سازد، برای مثال، اگر کسی در زمین موات قناتی احداث کند، برای آنکه بتواند از آبی که حیات شده است استفاده مطلوب را ببرد باید آن مقدار از زمین حلقه چاهها را که جهت ریختن خاک آنها لازم است همیشه در اختیار داشته باشد، و دیگران نیز نتوانند قنات و چاه دیگری در نزدیکی حق حریم «می نامند. «قنات او حفر کنند. این مقدار از زمین را در اصطلاح «حریم» و حقی را که مالک بر آن دارد (79))

مبنای شناسایی حریم: جلوگیری از تضرر صاحب ملک، قنات و نهر هر چاه است، پس دیگران باید از تصرفاتی 8-2- (که مضر حال او و انتفاع است ممنوع شوند ولی تصرف بدون ضررمباح است. (80)

حریم: آن مقدار زمینی است که صاحب چاه یا صاحب خانه ای بتوانند در آنجا بایستد و از چاهها آب بکشد. 9-2- (81))

تعریف حریم در قوانین ومقررات 3-
 (حریم : نام مقداری زمین است . (82- 1-3
 (حریم : مقداری از اراضی اطراف ملک ، قنات ، نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد . (83-2-3
 حریم : آن قسمت از اراضی رودخانه ، مسیل ، نهر طبیعی و یا احداثی شبکه های آبیاری و زهکشی است 3-3-
 (که به عنوان حق ارتفاق برای کمال انتفاع و حفاظت آن لازم است و بلافاصله پس از بستر قرار دارد . (84
 حریم : آن قسمت از اراضی اطراف رودخانه ، مسیل ، نهر طبیعی یا سنتی ، مرداب و برکه طبیعی است که 4-3-
 بلافاصله پس از بستر قرار دارد و به عنوان حق انتفاع برای کمال انتفاع و حفاظت از آن لازم است و طبق مقررات
 (85) . توسط وزارت نیرو و یا شرکت های آب و برق و سازمان آب و برق خوزستان تعیین می گردد
 حریم تأسیسات آبی : مقداری از اراضی گرداگرد خطوط آبرسانی ، خطوط جمع آوری فاضلاب اختصاصی از 5-3-
 شبکه موجود تا ابتداء لوله انشعاب ، سد ، کانال ، انشعاب لوله کشی، دستگاههای تولید و توزیع آنهاست که به
 هزینه دولت یا با کسر مایه مشترک دولت و بخش خصوصی ، یا از طرف بخش خصوصی به منظور استفاده عمومی
 ایجاد شده باشد ، اعم از اینکه تأسیسات مربوط به استخراج آب زیر زمینی باشد (مثل تأسیساتی که درکنارقنوات
 و چاهها منصوب و در مالکیت اشخاص باشد) و یا تأسیسات آبرسانی شهری و کشاورزی و صنعتی که برای کمال
 (انتفاع و حفظ و نگهداری آن ضرورت دارد . (86
 حریم مخازن : آن مقدار از اراضی اطراف و پیرامون دریاچه مصنوعی یا طبیعی است که آب ذخیره شده در آن 6-3-
 (به مصرف تولید برق برسد و برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد . (87
 حریم : قسمتی از اراضی ساحلی یا مستحدث است که یک طرف آن متصل به آب دریا یا دریاچه یا خلیج باشد 7-3-
 (. (88
 به منظور حفظ و حراست دریاچه ها و جلوگیری ازآلودگی آب ،دخل و تصرف و احداث هر گونه ساختمان و ایجاد 8-3-
 اعیانی در حریم دریاچه پشت سدها مستلزم صدور اجازه کتبی از طرف وزارت آب و برق یا مؤسسات تابعه مجاز
 (خواهد بود . (89
 حریم قنات : اگرقناتی را در نظر بگیریم ، این قنات چاههایی دارد که در ازمنه مختلف ، صاحب آن حاجت به پاک 9-3-
 کردن قنات دارد و باید خاک را از چاهها درآورده و بیرون بریزد ، ریزشگاه خاک ها ، حریم آن چاهها است ، زیرا از نظر
 زیر زمینی ، آبهایی که به چاهها وارد می شوند از هر نقطه که به سوی قنات آینداز آن نقطه تا قنات حریم قنات
 (است . (90
 حریم در املاک وجود دارد 2- حریم -با توجه به مراتب فوق رکن مشترک تمامی تعاریف مذکور در فوق عبارتست از 1
 در پیرامون املاک است نه سایر فضاهای فوق نه تختانی 3- حریم برای کمال انتفاع است 4- حریم برای جلوگیری از
 . ورود ضرر است 5- حریم برای حفاظت از ملک است

فصل دوم : حریم در فقه اسلامی

حریم در فقه اهل سنت 1-
 از منابع کهن که درباره حریم چاه و کاریز (قنات) سخن به بیان آورده و برخی آراء فقها را ذکر کرده است کتاب « انباط
 المیاه الخفیه» ابوبکر کرجی است که در آن علاوه بر جنبه های مهندسی قنات نظرات امام ابوحنیفه ، قاضی
 (ابویوسف و محمد شیبانی و هشام و ابوجعفر طحاوی از فقهای حنفی را گزارش کرده است . (91
 ابوبکر کرجی درباب حریم چاه و کاریز بر اساس موازین دینی می نویسد : « محمد بن الحسن گفته است ابوحنیفه
 گفت : هر کس به اذن امام در محلی که مسلمانی را بر آن حقی نباشد چاهی حفر کند (موات باشد) مالک آن
 است و حریم این چاه چهل ذراع است و اگر کسی کاریزی ایجاد کند ، حریم آن پانصد ذراع است و هر کس بدون
 (92) «اجازه امام چاهی حفر کند ، مالک آن نمی شود و چنین چاهی حریم ندارد
 ابویوسف گفته است « من عقیده دارم که مالک آن است . اگر چاه برای آبشخور گوسفندان حفر شده باشد حریم
 آن چهل ذراع و اگر برای آبکشی و آبشخور چارپایان و احشام باشد حریم آن شصت ذراع است و اگر کاریز باشد ،
 حریم آن پانصد ذراع است و اندازه حریم بنابر آنکه امام برای احداث آن اجازه داده باشد یا نه تفاوتی پیدا نمی کند .
 اگر شخص بخواهد در حریم چاه مالک اول چاهی حفر کند یا بنایی بسازد یا زراعتی کند ، یا آنکه چیز دیگری بوجود
 بیاورد ، صاحب چاه می تواند مانع کار او شود و اگر بر اثر اعمال شخص دوم به صاحب چاه زیانی وارد شود ، زیان
 (رساننده ضامن جبران خسارت است . (93
 همچنین وی گفته است : « اگر مردی به اذن امام در خارج از حریم آن چاهی حفر کند و آب چاه اول فروکش کند بر
 شخص دوم جرمی تعلق نمی گیرد و اگر مردی بدون دستور امام کاریزی احداث کند و آب آنرا به زمینهای احیاء شده
 (94) « . جاری سازد ، حقوق صاحب کاریز به اندازه حریم قنات و به نسبت زمینهای احیاء شده می باشد
 نامبرده مضافاً اظهار نظر کرده که: « جایز نیست که دو نفر برای حفر چاهی به این صورت توافق کنند که هزینه حفر
 را مشترکاً بپردازند و شرط کنند ، که چاه از آن یکی و حریم از آن دیگری باشد ، اگر مردی مالک نهری باشد که آن
 نهر از میان زمین دیگری عبور می کند و صاحب نهر بخواهد برای اصلاح نهر خود داخل زمین شود ، مالک زمین حق
 دارد که مانع شود مگر آنکه صاحب نهر برای انجام مقصود خود فقط از وسط نهر عبور کند و همچنین است که در
 میان زمین او چشمه یا کاریز یا چاهی باشد مگر آنکه در این زمین راه عمومی وجود داشته باشد ، که در این صورت

(صاحب زمین حق ندارد مانع صاحب آب شود. « 95) حسن بصری از رسول اکرم (ص) نقل کرده است که فرمود: «هر کس چاهی حفر کند اطراف آن را تا شعاع چهل ذراع برای آبشخور گوسفند مالک می شود.» نیز فردی از رسول خدا نقل کرده که فرمود: «حریم چشمه پانصد (ذراع) و حریم چاه آبشخور چهار پایان چهل ذراع و حریم چاه آبکشی شصت ذراع است.» (96)

ابویوسف و محمد گفته اند: هر کس زمین موات را آباد کند مالک آن است، خواه امام اجازه داده باشد و یا نداده باشد و حریم چاه مذکور برای سیراب کردن چهارپایان از هر طرف چهل ذراع است و حفر کننده مالک این زمین است مگر آنکه ریسمان چاه از چهل ذراع بیشتر باشد که در این صورت حریم چاه به اندازه طول طناب است و حریم چاه آبکش از هر طرف شصت ذراع است مگر آنکه طول ریسمان چاه از شصت ذراع بیشتر باشد که در این صورت حریم (چاه به اندازه طول ریسمان می باشد. « 97)

هشام از فقهای دیگر فقه حنفیه چنین گفته است: «اگر کسی در حریم یا زمین و خود در نزدیکی چشمه ای چاه یا کاریز حفر کند و آنرا چندان پایین ببرد که آب چشمه فروکش کند و از محل تازه حفر شده بیرون آید، صاحب چشمه حق ندارد مانع او شود زیرا وی در ملک خود چاه یا کاریز احداث کرده است.» و او درباره حفر کاریز در زمین موات گفته است: «اگر کسی در زمین موات کاریزی حفر کند، دیگری نمی تواند در آن کاریزی دیگر احداث نماید، بشرط آنکه فاصله این دو کاریز بیشتر از پانصد ذراع باشد گفتند این کاریز باعث زیان اولی می شود وی پاسخ گفت در این صورت شخص دوم به این کار مجاز نیست مگر آنکه عمل وی زیان نباشد و گفته است: صاحب کاریز حق دارد.» مانع آن کس شود که بخواهد در حریم کاریزش بنایی ایجاد کند

هشام گفته است: «از ابویوسف پرسیدم: اگر کسی در زمین دیگری مالک چاهی باشد آیا آن چاه دارای حریم است؟ گفت آری به اندازه خاکریز چاه. از او پرسیدم آیا می تواند خاک آنرا جابجا کند و بیرون ببرد؟ گفت آری و همچنین گفته است که حریم چاه آب و چاه هرز آب اگر در یک خانه وجود داشته باشد پنج ذراع است و باید حریم (فاصله) در آن سرایت نکند.» (98) چاه آب باید به اندازه ای باشد که آب چاه هرز

با توجه به مطالب فوق توجه فقه اهل سنت را به موضوع حریم منابع آبی خصوصاً قنات در می یابیم

حریم در فقه شیعه -2

محقق حلی که یکی از فقهای بزرگ شیعه است در کتاب خود «شرایع الاسلام» که جزء کتب معتبره این فقه است پیرامون مسایل مربوط به حریم در ابعاد مختلف با ذکر جزئیات انواع آبهای مباح و مالکانه به وجود حریم در منابع آبی اظهار نظر کرده (99) و حریم هایی برای انواع منابع ذکر نموده است وی حریم مُعْطَن، یعنی چاهی که شتر را با آن آب می دهند چهل ذراع و حریم بئر ناضح یعنی چاهی که از آن آب برای زراعت می کشند شصت ذراع ذکر نموده است (100) همچنین حریم عین یعنی چشمه و قنات را هزار ذراع در زمین سست و رخوه و پانصد ذراع در زمین سخت و صلب گفته است. و خودش ادامه می دهد که اندازه آن این است که ضرر نرساند فرد دوم به مالک چاه اول و قول و فتوی خود را قول اول قرار داده است

همچنین شیخ کلینی یکی دیگر از فقهای شیعه از طریق محمد بن حسن روایت کرده است که گفته است: «فایده اعتبار این حریم منع غیر است از احداث قنات دیگر در مقدار حریم از سایر انتفاعات بعد از وضع آنچه آن قنات احتیاج عرفاً به خلاف حریم چاه که ممنوع است غیر از سایر انتفاعات، حتی زراعت نمودن و درخت نشاندن در غیر. دارد (آن) (101)

امام خمینی که یکی از فقهای معاصر و صاحب نظریات فقهی نافذ و قوی در فقه شیعه می باشد در کتاب فقهی خود بنام تحریرالوسیله «پیرامون حریم بطور کلی و حریم منابع آبی بطور مفصل بحثی را در ذیل مباحث مربوط به اراضی موات بیان نموده است که به جهت اهمیت به بیان آن پرداخته می شود

مقدار حریم در زیادی و کمی به اختلاف صاحب حریم است و آن به خاتراین است که مصالح و حریم منابع که به آن نیاز دارند، متفاوت می باشد، پس حریمی که خانه به آن نیازمند است بر حسب عادت غیر از حریمی است که چاه و نهر به آن احتیاج دارد و هکذا در بقیه چیزها چنین است بلکه اختلاف بین بلاد نیز وجود دارد. پس اگر شخصی بخواهد که حوالی چیزی را که دارای حریم است احیاء کند برایش جایز نیست که بدون اذن صاحب و رضایت او به (102) «مقدار حریم احیا کند

همچنین می فرماید: «حریم چاه مقداری است که برای کشیدن آب و استفاده از آن در جایی که برای آب کشی می ایستند ((در صورتی که استفاده از چاه یا دست باشد)) و جای دولا و تردد چارپاست. حریم چشمه مقداری است که جهت استفاده یا اصلاح و حفظ آن بر قیاس غیر آن نیاز به آن می باشد

امام خمینی پیرامون حریم قنات اشاره می نماید: «برای هر کدام از چاه، چشمه که از آن آب می جوشد و بیرون می آید و به آن چشمه، چاه و مادر چاه گفته می شود و نیز غیر آن در صورتی که منشأ آب باشد حریمی است به معنای دیگر و آن مقداری است که کسی بدون اذن صاحب آنها حق ندارد در کمتر از آن مقدار، چاه یا قنات دیگری احداث نماید بلکه احوط با (احتیاط شرعی) ملاحظه حریم است بین دو قنات بطور مطلق. اگر چه جواز آن در غیر آنچه که ذکر شد شبهه باشد و مقدار حریم در چاه چهل ذراع است در صورتی که حفر آن بخاطر آب خوردن گله و (احشام باشد و شصت ذراع است در صورتی که حفر آن بخاطر زراعت و همانند آن باشد.» (103)

مقدار حریم در چشمه و قنات در زمین سخت پانصد ذراع و در زمین سست هزار ذراع می باشد. پس اگر انسانی «

، چشمه یا قناتی را در زمین سخت درآورد و دیگری بخواهد قنات دیگری احداث نماید باید پانصد ذراع از او دور باشد و اگر در زمین سست باشد هزار ذراع از او دور می شود و اگر ضرری به صاحب قنات اول برسد باید دوری را به قدری زیاد کند که ضرر برطرف شود یا صاحب چاه اول رضایت دهد

اعتبار دوری مذکور در قنات فقط در احداث قنات دیگری است و صاحب قنات از احیای بالای قنات و زمینهای مجاور که جهت زراعت و غیر آن، که برای قنات ضرری نداشته باشد حق جلوگیری کردن ندارد . اما در چاههای دیگر که محل جریان آب می باشد رعایت این فاصله بین آنها لازم نیست . پس اگر نفر دوم قناتی را در زمین سخت احداث کند ، و سر چشمه آن پانصد ذراع از سرچشمه قنات اول دور باشد ، سپس در چاههایی که برای آب بردن می باشد (104) « و به قدری نزدیک شوند که مثلاً در فاصله ده ذراعی باشند ، صاحب قنات اول حق منع او را ندارد همچنین اگر شخص قناتی را در فلاتی احیاء نماید و زمین صافی را به مقداری که آب آن قنات برای او کافی باشد « احیاء کند و در آن زراعت نماید اراضی موات مجاور قنات حریم آن نمی باشد و فقط همان مقدار تصرفی او برای وی مجاز می باشند

نیز حریم قنات که به پانصد یا هزار ذراع تقدیر می شود بدون اشکال ملک صاحب نبوده ، و متعلق به حق او « نیست که از بقیه تصرفات غیر بدون اذنش منع کند نمی باشد بلکه فقط حق جلوگیری از احداث قنات دیگری را دارد (کما اینکه قبلاً بیان شد . 105)

لذا با بررسی بعمل آمده در متون فقه شیعه و سنی درمی یابیم که : 1- هر دو فرقه در اصل حریم داشتن برای منابع آبی اتفاق نظر دارند . 2- هر دو برای چاهها و قنات در وقتی که برای آشامیدن و زراعت باشد حریمی قائل هر گاه قنات در زمین با مقاومت بخصوصی باشد حریم متناسب با وضعیت زمین متفاوت است و اختلاف -هستند 3 بخصوصی در این باره بجز مقدار حریم بین مذاهب اسلامی بطور جدی وجود ندارد

فصل سوم : حریم در قانون مدنی

اصول حریم در قانون مدنی -1

قانونگذار هر گاه به تثبیت مالکیت و حفاظت ویژه از امور عمرانی یا فنی نظر داشته به وضع قواعد بخصوص تحت عنوان حریم همت گمارده است. در آثار مختلف حقوقی میتوان به تعاریف ، آثار ، میزان و حدود حریم دست یافت . همچنین همانطور که بیان شد این موضوع در فقه اسلامی سابقه ای دیرینه و گسترده دارد واکثر متون فقهی مدخلی در این باب دارند. حریم از نظر لغوی و تعاریفی که فقها و دانشمندان در کتب خود برشمرده اند با آنچه قانون مدنی ذیل ماده 136 آورده تفاوت چندانی ندارد . (106) از نظر لغوی حریم به معنای پیرامون و گرداگرد و اطراف ملک است و از نظر قانون مدنی عبارت است از « مقداری از اراضی اطراف ملک قنات ، نهر و امثال آن که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد . «در بیان قانون فوق ضمن اشاره به معنی و مفهوم عرفی و لغوی آن به عنوان شاهد مثال نام قنات ذکر شده و صراحتاً از نظر این قانون قنات دارای حریم هستند . همچنین از منظر دکترین حقوقی حریم در جرگه ملک صاحب حریم تلقی شده و هرگونه تملک و تصرف در آن که با طعیت حریم منافات داشته باشد بدون اذن مالک صحیح نیست و از این منظر حریم ملک تبعی است. یعنی از توابع ملک محسوب شده و مالک می تواند از حق خود (بصورت بلا عوض یا در قبال دریافت معوض صرف نظر نماید . 107)

برخی دیگر از حقوقدانان از جمله منصورالسلطنه در تفسیر ضرورت وجود حریم برای منابع آبهای زیر زمینی ضمن : طرح یک مثال چنین بیان میدارد

برای استفاده و انتفاع از یک مال موجبات و وسایلی لازم است که بدون آن وسایل انتفاع غیر ممکن و یا لا اقل « کامل نمیگردد. مثلاً اگر کسی مالک یک حلقه چاه یا قناتی باشد که باید آب آنرا برای زراعت زمین استعمال و استفاده کند ، وقتی می تواند از این چاه و قنات استفاده کند که دارای چرخ و یا تلمبه باشد. ولی صرف داشتن این وسایل انتفاع او را نمی تواند کامل نماید مگر وقتی که در اطراف چاه مقداری زمین کافی وجود داشته تا بتواند وسایل خود را در آن بگذارد یا آبی را که از چاه می کشد به آنجا بریزد تا به کار زراعت و آبیاری بخورد پس در این صورت آن مقدار زمینی که در اطراف چاه یا قنات یا غیره برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد حریم محسوب شده که متعلق به صاحب چشمه یا قنات بوده و ملک او تلقی میشود و هیچ تصرفی از طرف دیگران در آن مجاز نمی باشد . (108) ماده 136 قانون مدنی پس از بیان تعریف حریم ، فلسفه وجودی این تأسیس حقوقی را یک امر مهم عنوان می کند و آن را قاعده و ملاک کمال انتفاعمیداند که همین امر باعث شده که آنرا در حکم ملک صاحب حریم بدانند . با این تلقی

. آثار ناشی از مالکیت املاک به حریم تسری یافته و مالک می تواند به دو روش از ملک خود حفاظت نماید

روش اول ایجابی یا استفاده کامل: یعنی آنکه مالک به هر نحو که خود صلاح بداند و یا این که کسی حق اعتراض یا تعرض به وی داشته باشد از مال خود بهره بردای استفاده بنماید

روش دوم سلبی: یعنی مالک میتواند با هر گونه تجاوز یا تعرض دیگران بدلیل مالک بودن برخورد قانونی نموده لذا حریم برای تکمیل انتفاع و دفع ضرر از سوی دیگران است خواه ، حمایت مقامات قانونی را به همراه داشته باشد این ضرر بالفعل باشد و خواه بالقوه و فرضی، در فرض تجاوز ، زیان به صاحب حریم می رسد اما اگر تجاوزی نباشد (زیانی هم مطرح نخواهد بود . (109) و (110)

ماده 139 قانون مدنی در بیان این امر تصریح دارد که: «حریم در حکم ملک صاحب حریم است و تملک و تصرف در آن که منافای باشد با آنچه مقصود از حریم است بدون اذن از طرف مالک صحیح نیست و بنابراین کسی نمی تواند در «حریم چشمه و یا قنات دیگری چاه یا قنات بکند ، ولی تصرفاتی که موجب تضرر نشود جایز است در خصوص بخش انتهایی ماده 139 یک نکته قابل ذکر است که ناپیوستگی صاحب حریم اقداماتی بعمل آورد که موجب تضرر و تعدی به حقوق سایر افراد گردد . زیرا در اسلام بصورت صریح هر گونه ضرر و ضرر رساندن به کلی منع شده و (این موضوع از اصول مسلم حقوقی حاکم بر روابط اجتماعی اسلام است . (111) بنابراین مالک حریم میتواند صرفاً تصرفاتی که متعارف باشد در حریم انجام دهد و فرض قانونگذار بر آن است که املاک بموات اطراف قنات که فاقد مالک هستند توسط صاحب حریم قنات قابلیت تملک را دارا هستند

مؤید این نظر ماده 1 قانون قنات مصوب 1309/6/6 می باشد که صراحتاً بیان می دارد: «اگر کسی مالک چاه یا قنات یا مجرای آبی در ملک غیر و یا در اراضی مباح (موات) باشد تصرف صاحب چاه یا قنات یا مجرا فقط از حیث مالکیت قنات یا مجرا و برای عملیات مربوط به قنات و چاه و مجرا خواهد بود و صاحب ملک می تواند در اطراف چاه یا مجرا یا اراضی واقع بین دو چاه تا حریم چاه و مجرا هر نوع تصرفاتی که بخواهد بنماید مشروط بر آنکه تصرفات او « موجب ضرر صاحب قنات و مجرا نشود

بدین جهت است وقتی کسی در اراضی موات و مباحه چاه آب یا قنات بکند و به آب برسد حق حریم پیدا می نماید، زیرا پس از آنکه از آبهای مباحه زیر زمینی استفاده نمود نسبت به منبع آب چاه یا قنات حق تقدم و اولویت در بردن آب پیدا می کند و دیگران نمی توانند بوسیله کندن چاه یا قنات جدید موجب نقصان آب چاه یا قنات سابق شوند . و بر همین اساس حفظ حریم طبق مواد 136 و 139 قانون مدنی تأمین می شود

: میزان حریم در قانون مدنی -2

قانون مدنی از نظر فنی حدودی برای حریم قائل شده و جهات فنی مهندسی موضوع را لحاظ داشته است . قانونگذار با علم و آگاهی به ضرورت محدود بودن حریم حسب مورد میزان حریم ها را معین ساخته و برای هر یک از منابع آبی حریمی وضع نموده و این میزان حداکثر حریم می باشد . مقادیر معین شده از دو دیدگاه مورد توجه قرار گرفته است

دیدگاه اول: نوع استفاده از یک منبع

بر اساس ماده 137 قانون مدنی هر گاه نوع استفاده از آب برای خوردن و آشامیدن باشد 20 گز و هر گاه برای لذا بر اساس این ماده قانونگذار با بیان نوع استفاده به وضع ، کشاورزی و زراعت باشد 30 گز معین شده است . قاعده پرداخته است

دیدگاه دوم: نوع وضعیت منبع آبی

بر اساس ماده 138 قانون که اعلام میدارد: « حریم چشمه و قنات از هر طرف در زمین رخوه (500) گز (112) و زمین سخت 250 گز است » (113) در این ماده که نوع منبع آبی از نظر زمین قناتی و وضعیت مهندسی آن ملاک عمل قرار گرفته و چنانچه وضعیت قنات یا چشمه در اراضی مستحکم باشد با حالتی که این نوع منابع آبی در اراضی ، ساختار غیر مستحکم متفاوت است

لذا برای گریز از هر گونه مشکل قانونگذار در انتهای ماده 138 یک ضابطه حقوقی دیگر نیز وضع می نماید و آن گسترش حریم تا میزان مورد نیاز و جلوگیری از ضرر است و اشاره میدارد: « لیکن اگر مقادیر مذکوره در این ماده و ماده قبل برای جلوگیری از ضرر کافی نباشد به اندازه ای که برای دفع ضرر کافی باشد به آن (حریم) افزوده می شود .»

در این ماده اشکالات و سوالاتی مطرح است که بیان می شوند: اولاً حد انتهایی افزایش حریم چقدر می باشد ، ثانیاً تشخیص این افزایش با چه مرجعی است ، ثالثاً در صورت بروز اختلاف چه ملاکی در اختیار حاکم می باشد . که در این باره قانون مدنی ساکت است

التهایه با وجود این اشکالات در بحث حریم قانون مدنی، سایر قوانین توسط قانونگذار به نوعی این موارد را مرتفع ساخته اند. مختصر آنکه قانونگذار با تصویب قانون آب و نحوه ملی شدن آن در ماده 35 و مقررات بعدی تعیین حریم را

به عهده کارشناسان وزارت نیرو قرار داده و برخی از حقوقدانان معتقدند که مواد قانون مدنی با تصویب قانون آب (نسخ ضمنی شده است . 114)

بخش چهارم :حفاظت ثبتی از قنوات

فصل اول : کلیات

بدیهی است یکی از جنبه های حفاظت قانونی از قنوات توجه داشتن به این مهم است که وضعیت مالکیت منابع آبی باید از سوی قانونگذار به رسمیت شناخته شود و اقدامات ثبتی یکی از جنبه های اثباتی و سلبی تثبیت مالکیت است . اثباتی از آن جهت که به محض به ثبت رسانیدن مالکیت قنوات و یا تعریف حق ارتفاق یا سایر حقوق قانونی همانند حق حریم و غیره مالک ثبتی از کلیه آثار مالکیت برخوردار می شود و میتواند به عنوان مالک قانونی تمامی حمایت های مندرج در قوانین را از مقامات قانونی مطالبه و حتی نسبت به اشخاص ثالث به این مالکیت اتکاء نماید و سلبی از آن جهت که با داشتن سند مالکیت و جری تشریفات ثبتی و تسلیم ورقه مالکیت میتواند از هجمه معارضین ملک خود را محفوظ داشته و ادعاهای مالکیت افراد غیر مالک را از خود سلب و با حمایت مقامات قانونی این ادعاها را منتفی سازد

. فرض قانونگذار برای ترغیب افراد به ثبت مالکیت خود نیز دارا دو بعد است
بعد اول پذیرش رسمی مالکیت : قانونگذار در بحث قوانین ثبتی فرایند به رسمیت شناختن مالکیت افراد در خصوص اموال غیر منقول از جمله منابع آبی را مشروط و موقوف به انجام تشریفات ثبتی نموده و صراحتاً اعلام میدارد : دولت فقط کسی را مالک می شناسد که نام وی در دفتر املاک به ثبت رسیده باشد (115) با این لحاظ تمامی مالکین مشمول این قانون مکلف هستند جهت شناسایی مالکیتشان وفق موازین و مقررات ثبتی در مواعد و شرایط . مخصوص اعلامی ادارات ثبت نسبت به درخواست و اخذ سند مالکیت رسمی مبادرت نمایند
بعد دوم الزام ثبت اسنادعادی : بموجب ماده 46 و 47 قانون ثبت که از قواعد آمره و جزء الزامات نظم عمومی اجتماعی محسوب است قانونگذار در یک اقدام تکلیفی و مؤثر به کلیه ادارات و محاکم دستور داده تا از قبول و پذیرش اسناد عادی مالکیت اموال غیر منقول در مناطقی که اجرای قانون ثبت در آن منطقه بطور عمومی اعلان و الزامی شده خودداری نمایند و همین الزام قانونی به نوعی مالکین را ترغیب یا ناچار از پیگیری ثبت مالکیت خود می سازد

ذکر این نکته در این مقال حائز اهمیت است که تکالیف مندرج در قانون ثبت همگی در راستای نظام حاکم بر مالکیت خصوصی قانون مدنی تا قبل از تصویب قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب 1347 می باشد و بدیهی است که با وضع قواعد جایگزین و نیز تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی سال 58 طبیعی است که با این مقررات نسخ ضمنی شده و در حال حائز قابلیت اجرایی ندارند، زیرا منابع آبی کلاً از مالکیت خصوصی خارج شده و در مالکیت حکومت اسلامی قرار گرفته اند .لکن با تصویب قانون توزیع عادلانه آب حقابه افرادی که دارای اسناد معتبر باشند به رسمیت شناخته شده است . مقررات قانون توزیع عادلانه آب در ماده 18 آن گویای این مهم می باشد

فصل دوم : قواعد ثبت قنوات

: دفاتر قانونی ثبت 1-

بموجب مواد 4، 5، 7، 8، 14، 16، 26، 27، 28 قانون ثبت مصوب 1310 مقرر گردید که آئین نامه قانون توسط . هیئت وزیران تهیه و مورد تصویب قرار گیرد که نهایتاً در سال 1317 آئین نامه مذکور به تصویب رسید
بموجب ماده اول آئین نامه مقرر شد تا در هرا اداره یا دایره ثبت اسناد و املاک دفاتری برای ثبت وقایع ثبتی پیرامون . اراضی و املاک و سایر وظایف ادارات ثبت تهیه و اقدامات ثبتی در آنها حسب مورد به ثبت برسد
(اسامی این دفاتر که بموجب ماده اول آئین نامه تعیین گردیده شامل 12 فقره هستند که عبارتند از : (116)
دفتر ثبت موقوفات-4دفتر املاک 2- دفتر نماینده املاک 3-دفتر املاک توقیف شده 1-
دفتر گواهی امضاء 6- دفتر سپرده ها 7- دفتر توزیع اظهارنامه 8- دفتر املاک مجهول المالک 5-
دفتر ثبت شرکتها 10- دفتر اسناد رسمی 11-دفتر آمار 12-دفتر ثبت قنوات 9-
بلحاظ اهمیت برخی از دفاتر قانونگذار مقرر داشته تا برخی از این دفاتر در دو نسخه تهیه شوند که یک نسخه از آن در سازمان ثبت اسناد و املاک کشور و نسخه دوم در اداره یا دایره مربوطه نگهداری گردد . بموجب این ماده دفاتری که مشمول این قاعده می شوند فقط دو دفتر هستند : 1-دفتر املاک 2- دفتر ثبت قنوات
همچنین گردش کار و روند ثبت املاک یک منطقه از مرحله ثبت عمومی و آگهی های قانونی تا صدور سند مالکیت بموجب این آئین نامه بشرح مواد آن منعکس شده که در خصوص قنوات نیز در آن قواعدی وضع شده که به بررسی و بیان آنها پرداخته می شود

انواع قنات از نظر قانون ثبت 2-

. از دیدگاه قانون ثبت قنات دوتنوع است

. نوع اول : قناتاتی که تابع املاک بوده و مستقلاً مورد معامله واقع نمی شود

. نوع دوم : قناتاتی که تابع املاک نبوده و مستقلاً مورد معامله واقع می گردد

ثبت قنات غیر مستقل تابع ثبت ملک است و در ذیل همان ثبت آورده می شود ، اما برای قنات مستقل دفتر جداگانه ای به نام ثبت قنات تخصیص داده می شود و این قنات به دستور ماده 126 آئین نامه اجرایی قانون ثبت در دفتر مخصوص قنات ثبت می گردد . در ثبت قنات مبدأ و مظهر قنات و حقوق ارتفاقی قید می گردد و ماده 195 آئین نامه قانون ثبت بر این مطلب دلالت دارد . (117)

همچنین طبق مقرر شده و با رعایت مقدار قنات هر ناحیه و به لیست سهام وعده مالکین آن ، یک یا چند دفتر برای (ثبت قنات یک یا چند ناحیه اختصاص داده شود . (118)

نظر به اهمیت خاصی که دفتر املاک و دفتر ثبت قنات از جهت متضمن بودن حقوق اشخاص دارد و نیز برای جلوگیری ولی این آئین نامه اشاره می نماید که این دفاتر در تهران یک نسخه . از نابودی آنها تدبیر مناسبی صورت گرفته است و برای شهرستانها دو نسخه تهیه می شود با این ترتیب در مواقعی که بر اثر سیل یا زلزله یا حریق یا اشغال نظامی و جنگ دفاتر موجود در محل از بین برود ، نسخه دوم آنها که در تهران (مرکز) می باشد میتواند مورد استفاده قرار (گرفته و سبب حفظ حقوق اشخاص باشد . (119)

گر چه تبصره ذیل ماده 1 آئین نامه قانون ثبت برای املاک و قنات خارج از تهران ، ترتیب اطمینان بخشی را در نظر گرفته اما درمورد دفاتر املاک و قنات تهران مقرر داشته که صرفاً در یک نسخه تهیه شوند که تصمیم ناقصی است و با توجه به وسعت و اهمیت دفتر املاک و قنات در تهران ، بنظر می رسد لازم باشد که آئین نامه از این جهت اصلاح (گردد و نسخه دوم در جای امنی نگهداری تا از هر گونه آسیب و خطری مصون و محفوظ باشد . (120)

: بر اساس قانون ثبت انجام ثبت یک ملک مستلزم طی مراحلی است که این مراحل مختصراً عبارتند از

اعلان ثبت عمومی 2- شماره گذاری املاک و پلاک کوبی مناطق مختلف 3- آگهی های قانونی-1

توزیع اظهار نامه 5- قبول درخواست ثبت 6- درج نام مستدعیان ثبت برای اطلاع عموم 4-

مهلت قانونی برای اعتراض 8- تحدید حدود 9- پرداخت هزینه های ثبتی 7-

تهیه پیش نویس و صدور سند مالکیت-10

در خصوص ثبت قنات ماده 12 آئین نامه اجرایی قانون ثبت چگونگی نحوه عمل ادارات ثبت را برای قنات اعلام کرده است . ماده 12 اشاره دارد : « هر بخشی که به ثبت عمومی گذارده می شود قنات آن بخش هم باید جزو سایر املاک برای ثبت عمومی منظور و آخرین نمره آن بخش به قنات داده میشود و در اظهار نامه ، دفتر توزیع اظهار نامه و آگهی ها نیز شماره ، اسم قنات ، مبدأ و مظهر آن قید می شود . هر گاه قنات از متعلقات ملک است . و جداگانه مورد معامله واقع نمیشود تابع اصل ملک بوده و شماره مستقلی ندارد

هر گاه شش دانگ قنات یا « : همچنین در ماده 43 برای تشریح وضعیت مالکیت قنات اشاره نموده است که چشمه مال یک نفر است به منزله یک ملک است و شماره مخصوص به آن داده می شود و اگر مالکین متعدد باشند باید میزان سهام هر یک از روی ساعت و گردش شبانه روز معین شود و درخواست ثبت هر سهم مستقلاً پذیرفته (می شود و تمام قنات یا چشمه دارای یک شماره است . (121)

ماده 44 آئین نامه نیز اشاره می نماید « درخواست ثبت پائنه هایی که از قنات در املاک مورد درخواست ثبت (موجود است ، بدون اجازه صاحب قنات پذیرفته نمی شود . (122)

ماده 65 آئین نامه نیز با تأکید بر روند موضوع اشاره دارد که : « برای قنات باید در آگهی و صورت مجلس مبدأ و مظهر (123) « قنات و حقوق ارتفاقی اشخاص قید گردد

بنابر رأی مشورتی شورای عالی ثبت در مورخ 1325/12/6 ثبت اعیانی شامل قنات هم می گردد ، یعنی نسبت به قنات همانند سایر اموال و اعیانی غیر منقول اقدام می شود

بر اساس ماده 24 ، 25 ، 26 قانون مدنی و نیز اصل 44 قانون اساسی نسبت به املاک عمومی و نیز قناتاتی که جنبه (عمومی دارند و جزء اموال عمومی در اختیار دولت هستند درخواست ثبت پذیرفته نمی شود . (124)

بدین لحاظ در مجموعه بخشنامه های ثبتی با عنایت به تصویب قانون توزیع عادلانه آب و با توجه الزامات مندرج در آن که مداخله در امور آنها کلاً در اختیار وزارت نیرو است و قوانین مغایر طبق این قانون نفی شده ادارات ثبت از پذیرش (ثبت نسبت به آبهایی که مشمول قانون هستند ممنوع گردیدند . (125)

ثبت حقوق ارتفاقی نسبت به قنات 3-

علی الاصول وفق موازین قانون مدنی حقوق ارتفاقی نسبت به اموال غیر منقول پذیرفته شده است در این نظام حق ارتفاق عبارت است از حقی که برای یک شخص در ملک غیر منقول دیگری ایجاد می شود . ماده 93 قانون مدنی در « این خصوص تصریح دارد که « ارتفاق: حقی است برای یک شخص در ملک دیگری

در این خصوص مثالهایی میتوان بیان نمود : « هرگاه زمین یا خانه کسی برای فاضلاب یا آب باران زمین یا خانه دیگری بوده باشد عبور آب یا فاضلاب یا حق عبور مندرج در این قبیل موارد تحت عنوان حق ارتفاق تلقی می شود و مالک

« . ملک حق جلوگیری از این حق را ارتفاق ندارد ، زیرا این حق نسبت به این ملک ایجاد شده است لذا صرف نظراز شقوق و مبانی این بحث که باید در چارچوب قانون مدنی مفصلاً به آن پرداخته می شود نکته مهم آنست که این قبیل حقوق نسبت به املاک و قنوت جاری بوده و بر اساس ماده 56 و 68 آئین نامه در هنگام تحدید حدود املاک و قنوت حقوق ارتفاقی موجود و ثابت شده اشخاص غیر ، در صورت مجلس تحدیدی قیدمی گردد. (126) هر چند که لازم نیست در آگهی های نوبتی منتشره توسط واحد ثبتی حق ارتفاقی ذکر گردد ولی باید در ذیل آگهی (قید شود که حقوق ارتفاقی در موقع تحدید حدود در صورت مجلس منظور خواهد شد . 127) نهایت آنکه اشخاصی که دارای حقوق ارتفاقی در ملک غیر باشند و حقوق ارتفاقی آنان در سند غیر قید شده است آئین نامه اجرایی قانون ثبت نسبت به اخذ گواهینامه حق ارتفاق 112 می توانند با پرداخت هزینه مربوطه وفق ماده (مبادرت نمایند و این گواهینامه از جهت اثبات حق ارتفاقی برای صاحب آن اعتبارسند مالکیت را دارد . 128)

آثار ثبت ملک در دفتراملاک -4

: بموجب ماده 22 قانون ثبت که اشاره میدارد
همین که ملکی مطابق قانون در دفتر املاک به ثبت رسید دولت فقط کسی را که ملک به اسم او به ثبت رسیده « و یا کسی که ملک مزبور به او منتقل گردیده و این انتقال نیز در دفتر املاک به ثبت رسیده یا اینکه ملک مزبور از « . مالک رسمی ارثا به او رسیده باشد مالک خواهد شناخت
قانونگذار فرض را بر این قرارداده ، تا نسبت به املاک یا قنوتی که جریان ثبتی آنها به پایان رسیده هیچگونه ادعایی را نمی پذیرد و فقط حقوق ارتفاقی را بشرح ماده 23 و 31 به عنوان استثناء پذیرا است، مضافاً در خصوص ماده 23 : قانون ثبت اشاره میدارد
ثبت ملک به حقوق کسانی که در آن ملک مجرای آب یا چاه یا قنات (اعم از دایر و بایر) دارند ، به هیچ عنوان و در « . هیچ صورت خللی وارد نمی آورد
این ماده در حقیقت استثنایی بر آثارمنفی ثبت املاک می باشد و علت آن هم اهمیت ویژه ای است که قانونگذار برای مسئله آب ، آبیاری و استخراج آب از زمین قایل شده و سعی کرده حقوق این قبیل اشخاص را بهر صورت و در هر حال حفظ نماید. این اهتمام به خاطر وضع خاص طبیعی و جغرافیایی کشور ایران است که با وجودداشتن خاک زیاد کشوری کم آب است و قانونگذار به نوعی تشویق احداث کنندگان قنوت ، چاههای عمیق و نیمه عمیق و سایر (کسانی که به افزایش آب کمک می کنند لازم دانسته است (129)
نهایت آنکه بررسی حاضر در فوق جنبه تاریخی حقوق ثبت می باشد و هم اکنون وفق قانون توزیع عادلانه آب هر . گونه اقدام ثبتی باید با رعایت قواعد آمره این قانون معمول گردد

بخش پنجم : حفاظت جزائی قنات

فصل اول : کلیات

همزمان با برنامه ریزی قانونگذار برای تدوین اصول حاکم بر روابط مدنی اجتماع بموجب قانون مجازات عمومی سال 1304 تهیه و تدوین مقررات جزایی مربوطه در بخشهای مختلف در دو بخش جزای عمومی و حقوق جزای اختصاصی صورت پذیرفت . حقوق جزای ایران با استفاده ناقص از قواعد حقوق جزایی اسلام و پاره ای کشورهای غربی بصورت توأمان مورد تلفیق قرار گرفته و با قبول این اصول مقررات جزایی به تصویب رسیده است . اصول حاکم بر مقررات جزایی همانند اصل قانونی بودن جرائم و مجازاتها ، قبح عقاب بلا بیان ، عطف به ما سبق نشدن قوانین کیفری ، حاکمیت اصل برائت ، اصل تساوی افراد در برابر قانون و اصل محاکمه افراد در محاکم قانونی یا چند مرحله ای بودن محاکمات و نیز طبقه بندی جرائم ، پایه های سیاست کیفری را تشکیل می دهند و محاکم مکلف هستند که (تصمیمات کیفری خود را وفق این اصول در جامعه به مورد اجرا بگذارند . 130)
و اصلاحات بعدی قانون ، 1352 در نظام قضایی قبل از انقلاب اسلامی و بموجب قوانین مجازات عمومی 1304 و جرائم از حیث شدت و ضعف مجازاتها به چهار نوع مختلف به ترتیب جنایت ، حنجه مهم ، حنجه کوچک تقصیر و لکن پس (خلاف تقسیم می شده اند که بر حسب اهمیت جرم مجازاتی از سوی قانونگذار معین گردیده بود (131)
از پیروزی انقلاب اسلامی ترتیب قبلی توسط تدوین کنندگان قوانین کیفری کنار گذاشته شد و انواع جرائم مستوجب عقوبت به ترتیب اهمیت به قصاص ، حدود ، دیات ، تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده تقسیم و انواع مجازات به قتل ، (صلب ، رجم ، قطع ، حبس ، شلاق ، جزای نقدی و پرداخت دیه تقسیم بندی شده است . 132)
در خصوص نظام کیفری حاکم بر آنها به هر دو شکل فوق الذکر برخورد می نمایم ، و بسته به شرایط حاکم بر وضع قواعد جزایی در خصوص جرائم مختلف منابع آبی در هر دو نظام از اصول فوق پیروی شده است ، ضمن آنکه پاره ای از جرائم عمومی مربوط به آنها در قانون مجازات عمومی یا اسلامی مورد توجه قرار گرفته که از جمله میتوان به سرقت ، تخریب ، اخلاف در تأسیسات آبی ، آلودگی آنها ، استفاده غیر مجاز از آب اشاره کردو همچنین نیز برخی دیگر از موارد کیفری در قالب قوانین اختصاصی آب همانند قانون آب و نحوه ملی شدن آن و قانون توزیع عادلانه آب یا قوانین مختصه اوایل انقلاب که بطور ویژه توسط قانونگذار برای جلوگیری از بروز اخلاف و بی نظمی در تأسیسات آب و

. برق به تصویب رسید . که ما در مباحث و فصول آینده به آنجا اشاره می نمایم

لکن این نکته قابل ذکر است که از نقطه نظر حقوق جزای ایران برای هر جرم باید سه رکن مادی ، معنوی و قانونی وجود داشته باشد ، تا بتوان یک فعل یا ترک فعل را جرم دانست ، در توضیح باید اشاره کرد که رکن مادی : عبارت است از عمل یا ترک عمل بخصوصی که قانونگذار نسبت به آن اوامر یا نواهی خود را بیان 1- داشته مثلاً قانونگذار ربودن و سرقت تأسیسات آبی را یک عمل غیر قانونی میداند پس فعل ربودن باید تحقق یابد تا رکن مادی جرم اثبات گردد

مثلاً یک فرد با علم به نداشتن رکن معنوی : عبارت است از انگیزه و قصد سوء فرد برای یک فعل مجرمانه است 2- حقایق و پروانه مصرف مفید و یا قرارداد تأمین آب از آب های تحت کنترل وزارت نیرو بهره برداری غیر مجاز بنماید .در این حال سوء نیت مرتکب در استفاده از منابع آبی رکن معنوی جرم را تشکیل میدهد

رکن قانونی : عبارت است از اینکه قانونگذار انجام یک فعل یا عدم انجام آن را به عنوان یک جرم تلقی و با 3 - انتشار قانون از آن تاریخ ، آن عمل جرم محسوب می گردد . مثلاً هر گاه قانونگذار دخالت در منابع آبی را جرم بداند ، (تصویب قانون در این خصوص مقارن با رکن قانونی جرم محسوب می گردد .) 133 برای یک فعل مجرمانه است که (نهایت آنکه با فرض جمع شدن ارکان سه گانه جرم (مادی ، معنوی ، قانونی قاضی دادگاه میتواند نسبت به اعمال مجازات مبادرت نماید و الا با فقدان هر یک از این عناصر مرتکب را مجرم نمی شناسد و رأی برائت وی راصدر می نماید

روند مربوط به حفاظت کیفری از آب و قنوت تابعی از شرایط مالکیت آنها محسوب می شود . بدیهی است همانگونه که در نظام قانون مدنی گذشت تا هنگامی که دولت در مسایل مربوط به آب دخالت و نظارت فعال و مستمری از خود نشان نمیداد میزان حفاظت وی در این بخش به مراتب کمتر از زمانی است که خود متولی امور آب کشور محسوب گشت . بدین لحاظ در نگرش کیفری به مسایل آب این دیدگاه همیشه مورد عنایت قانونگذار بوده که آب تابعی از قواعد مالکیت آن است . چنانچه قصد داشته باشیم سیر تحول و تطور قوانین کیفری منابع آبهای زیر زمینی اعم از قنات و غیره را بررسی کنیم به تدریج شاهد افزایش قواعد جزایی، حساسیت دولت و حاکمیت مرکزی در این خصوص می شویم

در بررسی حاضر به سه بخش عمده قانونی اشاره می کنیم : 1- قوانین عمومی جزایی 2- قوانین جزایی اختصاصی آب 3- قوانین مستقل جزایی

فصل دوم : قوانین کیفری عمومی حفاظت از منابع آبی

قانون مجازات عمومی سال 1304 - 1

قانون مذکور که مشتمل بر 288 ماده در سال 1304 از سوی قانونگذار به تصویب رسیده در ذیل فصل دوازدهم کیفرهای قانونی تحت عنوان « حرق ، تخریب و اتلاف اموال و حیوانات » به وضع مقررات در خصوص موارد آتش سوزی ، تخریب و اتلاف منابع آبی به صورت کلی وضع قاعده نموده است. و در ماده 257 آن اشاره میدارد هر کسی عمارت یا کشتی یا انبار یا کارخانه یا راهها ، پلها و مجاری آنها و نیز هر نوع اشیاء منقوله و غیر « منقوله را خراب کند یا بهر نحو کلاً یا بعضاً تلف نماید در صورتیکه مال خود او نباشد به حبس تأدیبی از شش ماه تا دو (سال و به تأدیه غرامت از ده الی دویست تومان محکوم می شود » (134) . همچنین در موردی که تخریب بوسیله مواد محترقه باشد در ماده بعد مجازات شدیدتری را وضع نموده است ماده 258 تأکید نموده : « هر گاه جرائم مذکور در ماده سابقه بوسیله بمب یا مواد محترقه واقع شده باشد جزای آن حبس مجرد از دو تا پنج سال است مضافاً در ماده 262 این قانون برای برخی جرائم مربوط به سرقت و قطع آب بیان میدارد: «هرکس بواسطه سرقت ویا قطع آب دیگری باعث خشک شدن محصول اشخاص گردد به حبس تأدیبی از یازده روز تا سه ماه وپرداخت غرامت از ده تا دویست تومان محکوم میگردد و اگر جرائم مذکور در شب و بوسیله سه نفر یا بیشتر باشد مجازات آن از یک تا «سه سال حبس تأدیبی خواهد بود

قانون مجازات عمومی سال 1352 - 2

در قانون مجازات عمومی سال 52 و مخصوصاً ماده 7 آن جرائم از حیث شدت و ضعف بر سه نوع مقرر گشتند که عبارت بودند از 1- جنایت 2-جنحه 3- خلاف و مجازاتها هم از حیث شدت و ضعف به ترتیب عبارت شدند از 1-اعدام 2-حبس جنائی درجه یک از سه سال تا 25 سال 3- حبس جنائی درجه دو از دو سال تا 10 سال لکن از 3-حبس دائم جنبه تعیین سیاست کیفری جدید برخی مجازاتهای حبس به جزای نقدی تبدیل و به محاکم اختیارات افزونتری اعطاء شد ماده 11 قانون مذکور اشاره میدارد در هر مورد که قوانین حداکثر مجازات کمتر از 61 روز حبس باشد از این پس حکم به حبس ، جزای نقدی از 5001 «

تا 30000 ریال داده خواهد شد و هر گاه حداکثر مجازات بیش از 61 روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد دادگاه مجاز است که حکم به بیش از دو ماه حبس یا جزای نقدی به مبلغ فوق بدهد و در صورتیکه در موارد فوق حبس توأم «با جزای نقدی باشد و بجای حبس جزای نقدی مورد حکم قرار گیرد هر دو مجازات نقدی یا هم جمع خواهد شد لکن با بررسی بعمل آمده در کلیه موارد قانون مجازات عمومی در می یابیم که قانونگذار صرفاً بخش اول قانون بوده تغییر داده و احکام قانونی قانونگذار در خصوص مجازاتهای 59 مجازات عمومی سال 1304 را که شامل مواد 1 تا 135 جرائم مختلف بدون تغییر مانده است بر اساس این رویه قانونگذار با این باور که برای انواع جرائم مربوط به آب در قانون آب و نحوه ملی شدن آن تعیین (مجازات نموده نیازی به تدوین و اصلاح این قوانین در چارچوب قانون مجازات عمومی احساس ننموده است. (135)

قانون مجازات اسلامی سال 1362 - 3

با حلول انقلاب اسلامی در سال 57 ساختار سیاست کیفری سابق توسط قانونگذار تغییر یافت و فرض بر آن قرار گرفت که بایستی برخی از قوانین و مقررات بطور کلی تغییر یابد، بر همین اساس قانون مجازات اسلامی بصورت آزمایش در چند بخش توسط قانونگذار در دو سال متوالی به تصویب کمیسیون قضایی حقوقی مجلس شورای اسلامی رسید آن بخش از قوانین مربوط به مسایل عام جامعه که مربوط به نظم عمومی و انتظام اجتماعی بوده تحت عنوان قانون مجازات اسلامی و تعزیرات در سال 1362، تصویب گشت. لازم به ذکر است که برای مسایل مختص به آب قانون توزیع عادلانه آب در سال 1361 به تصویب رسیده لکن مسایل مرتبط با سرقت آب در این قانون مورد توجه قرار نگرفته است.

ماده 132 قانون تعزیرات اشاره می نماید: «هر کس حاصل دیگری را بچراند یا تاکستان یا باغ میوه یا نخلستان کسی را خراب کند یا حاصل دیگری را قطع یا درو کند یا به واسطه سرقت یا قطع آبی که متعلق به آن است مرتکب علاوه بر تأدیه خسارات وارده به شلاق تا 74 ضربه محکوم می شود... جرم گردد محرومیت از تمام یا برخی از - مجازات های مربوط به این قانون عبارتند از 1- حبس 2- جزای نقدی 3- شلاق 4 حقوق اجتماعی که قانونگذار برای برخی از جرائم بصورت تعیین حداکثر وضع قاعده نموده است یعنی قاضی میتواند بنا به تشخیص خود مجازات را تا حداکثر 74 ضربه شلاق نسبت به مرتکب اعمال نماید. این قانون علیرغم آزمایشی (بودن به واسطه ضرورت های اجرایی انقلاب تا سال 1375 قدرت اجرایی داشته است. (136)

قانون مجازات اسلامی سال 1375 - 4

با عنایت به اینکه یک دوره نسبتاً طولانی قوانین مربوط به مجازات اسلامی بخش حدود، قصاص، دیات و تعزیرات در اجتماع به مورد اجرا گذاشته شده و قانونگذار عواقب اجرای برخی از قوانین را در عمل مشاهده نموده بود لذا بر اساس ضرورت های اجتناب ناپذیر زمانی قانون مجازات اسلامی در سال 1370 بوسیله مجلس شورای اسلامی در بخش های حدود، قصاص و دیات مورد بازنگری قرار گرفت ولی تجدید نظر در قوانین بخش تعزیرات تا سال 1375 به طول انجامید با توجه به اینکه قانون مجازات اسلامی سال 1370 مشتمل بر مواردی است که مرتبط با مسایل آب و فنوآت نمی باشد از توضیح آنها خودداری می شود ولی بلحاظ قراردادن مسایل آب در قانون مجازات اسلامی سال 1375 به روی این قانون پرداخته می شود با وسعت نظر و کثرت مسایل مبتلا به جامعه ضمن بازنگری در رویه قانونگذاری مبنی بر اعمال مجازات شلاق و تعیین مجازات حبس بعنوان مجازات جایگزین مسایل مربوط به سرقت آب، استفاده غیر مجاز از آب و تخریب تأسیسات آبی، آلودگی آب، بصورت یکجا مورد توجه قرار گرفت و قواعدی به شرح زیر وضع گردید.

در ماده 659 در خصوص سرقت تأسیسات آب و برق مجازات سارقین را از یک تا پنج سال حبس اعلام میدارد و 4-1 چنانچه مرتکب مستخدم سازمان های متولی آب و برق باشد حداکثر مجازات باید اعمال گردد در ماده 660 برای کسانی که بدون پرداخت حق انشعاب آب و برق و مبادرت به استفاده غیر مجاز می نماید 4-2 علاوه بر جبران خسارت مجازات های معادل تا سه سال حبس در نظر گرفته است در ماده 678 برای کسانی که در تأسیسات آب و برق و ... تخریب، تحریق یا اختلال می نماید حبس از سه تا 4-3 ده سال منظور نموده و چنانچه مرتکب قصداً مقابله یا براندازی حکومت راداشته باشد مجازات وی اعدام در نظر گرفته شده است و مجازات شروع به جرم این قبیل موارد را از یک تا سه سال حبس اعلام نموده است در ماده 688 برای آلودگی منابع آبی اعلام میدارد چنانچه مجازات این قبیل موارد در قوانین خاص شدیدتر 4-4 (نباشد مجازات آلوده کنندگان منابع حبس تا یکسال خواهد بود. (137)

فصل سوم: قوانین کیفری اختصاصی حفاظت از منابع آبی

پاره ای از قوانین یا مقررات توسط قانونگذار در راستای وظایف اختصاصی وزارت آب و برق سابق یا وزارت نیرو وضع شده و همزمان با مقوله های مختلف و جنبه های گوناگون مسایل آبی به وضع مجازات برای مرتکبین جرائم مربوطه : پرداخته است . این قوانین خود به دو گونه اند

الف : قوانین عمومی آب ب : قوانین حفاظت از آب
قوانین عمومی آب شامل قانون توزیع آب و نحوه ملی شدن آن و قانون توزیع عادلانه آب است که دو قانون عام مربوط به مسایل آب هستند و قوانین حفاظت از آب شامل تمامی مقرراتی است که قانونگذار بر حسب ضرورت های خاص به تدوین قوانین اختصاصی و شدید پرداخته است . نقطه مشترک این قوانین را میتوان به چند گزینه مهم تقسیم بندی کرد .

اول : این قوانین خاص مسایل مختلف جرائم آبی را بیان می دارند
دوم : میزان مجازات مندرج در این قوانین عمدتاً شدیدتر از سایر قوانین می باشد
سوم : به لحاظ انگیزه معنوی برخی از جرائم که به منظور اخلاق یا براندازی حکومت باشد دادگاه اختصاصی مرجع دیگری مشخص شده است

چهارم: این قوانین عمدتاً به دلیل شرایط خاص در یک مقطع زمانی کارایی داشته است و در حال حاضر برخی از آنها جزء قوانین متروکه محسوب می گردد

پنجم: قاضی هنگام صدور رأی در حال حاضر ناچار است با استفاده از قواعد ناسخ و منسوخ و بررسی انگیزه مجرمانه مرتکب بررسی نماید که اولاً چه قانونی حاکمیت اجرایی دارد ، ثانیاً چه مرجعی (دادگاه انقلاب یا دادگاه صلاحیت صدور حکم دارد ، ثالثاً چه میزان مجازات با توجه به انگیزه متهم قابلیت اعمال دارد (عمومی
ما در این فصل موارد قوانین الف و ب را ذکر می نمایم

الف : قوانین عمومی آب

قانون حفظ و حراست از منابع آبهای زیر زمینی کشور مصوب 1345-1
این قانون که در تاریخ 1345/3/1 به تصویب رسیده در دو ماده 5 و 6 به وضع تخلفات قناتهای را پروانه اشاره دارد .
ماده 5 عنوان داشته « اشخاص و افرادی که پروانه دریافت داشته اند موظف هستند کلیه شرایط مندرج در پروانه مربوط به چاه یا قناتی را که حفر می نمایند رعایت نموده و در صورت تخلف ، پروانه آنان برای مرتبه اول به مدت 2 «. ماه و در صورت تکرار برای همیشه از طرف وزارت آب و برق لغو می شود
ماده 6 تأکید می نماید : « مأمورین وزارت آب و برق در صورت عدم رعایت این مواد ، به مالکین چاهها تذکر می دهند و به آنان اخطار می نمایند که در مهلت مناسب طبق آئین نامه اجرایی این قانون اقدام کنند

قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب سال 1347-2

این قانون در ماده 60 خود مواردی را بشرح آتی اعلام نموده است
اشخاص زیر به پرداخت دو هزار تا پنج هزار ریال یا از 2 ماه تا 6 ماه حبس تأدیبی یا به هر دو مجازات حسب مورد محکوم خواهند شد 1- هر کس دخالت غیر مجاز در وسایل اندازه گیری آب نماید یا بنحوی از انحاء امر بهره برداری از تأسیسات عمومی آب را مختل سازد . 2- هر کسی آبی را عمداً یا بدون حق و اجازه مقامات مسئول به مجاری متعلق به خود منتقل کند یا موجب گردد که آب حق دیگری به او نرسد . 3- هر کس آب حق دیگری را بدون - هر کس عمداً به نحوی از انحاء به ضرر دیگری آبی را به هدر دهد . 5- هر کس عمداً 4 . مجوز قانونی تصرف کند آب رودخانه منابع و قنات و چاهها را با اضافه کردن مواد خارجی به نحو مندرج در ماده 56 آلوده کند . 6- هر کس از قواعد پروانه مصرف آب تخلف کند . 7- هر کس بدون رعایت مقررات قانون آب و نحوه ملی شدن آن به حفر چاه ، قنات یا بهره برداری از منابع آب مبادرت نماید

در این قانون اعلام جرم و اعلام گذشت جرائم مذکور در فوق را بعهد وزارت آب و برق مؤسسات تابعه آن موکول نموده است و با عنایت به گستردگی مسایل آبی یکی از بهترین قوانین اختصاصی امر آب به شمار می آید
قانون توزیع عادلانه آب مصوب سال 1361-3

متأسفانه قانونگذار علیرغم اهمیتی که آب داشته و دارد در سال 1361 پس از وضع مقررات گوناگون پیرامون مسئله آب در ماده 45 قانون توزیع عادلانه آب که به بحث تخلفات و جرائم اشاره نمود همان موارد قانون آب و نحوه ملی شدن آن را جزء موشوع تخلف قید نموده ولی میزان مجازات را کاهش داده و آنرا به شلاق از 10 ضربه تا 50 ضربه و یا حبس از 15 روز تا سه ماه و اعاده وضع سابق و جبران خسارت وارده به نظر قاضی پرونده موکول نموده است که با عنایت به کثرت تخلفات این قبیل مجازاتها در عمل با تبدیل به جزای نقدی و اختیارات فوق العاده قضات در اعمال مجازات به هیچ نحو مؤثر و سودمند تلقی نمی گردد و قانونگذار باگذشت چندسال ازاین اشتباه با وقوف به این موضوع سعی در رفع این نقیصه درقانون مجازات اسلامی سال 75 داشته است

ب : قوانین حفاظت از آب

قانون مجازات اخلاق کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخازن کشور مصوب 1351-1
این قانون در مورخ 51/10/23 به منظور مقابله با برخی اقدامات خرابکارانه در تأسیسات آب و برق و به منظور جلوگیری از اخلاق در نظم و امنیت عمومی تأسیسات آب و برق تصویب شد، بموجب مقررات این قانون که در پنج

ماده انشاء شده تصریح میدارد: که مجازات مرتکبین حبس مجرد از سه تا ده سال است و چنانچه مرتکبین کارمند سازمانهای تابعه وزارتخانه های مربوطه باشند به حداکثر مجازات محکوم می شوند . و دادگاه های صالح برای رسیدگی به این قبیل جرائم محاکم نظامی هستند و همچنین مجازات سرقت و معامله مال مسروقه بدون انگیزه (خرابکارانه را مشمول قانون مجازات عمومی می داند. (138) قانون اصلاح قانون جلوگیری از تصرف عدوانی مصوب 1352-2

در این قانون که پیرامون جلوگیری از تصرف اراضی و املاک اشخاص وضع مقررات پرداخته است در ماده 7 آن دعاوی مربوط به قطع آب و برق ... که مورد استفاده در اموال غیر منقول است را مشمول مقررات این قانون دانسته و (139). مرتکب توسط دادسرای محل تعقیب می گردد و فوریت در رسیدگی جزء مزایای این قانون می باشد

لایحه قانونی جلوگیری از هر گونه تجاوز نسبت به منابع آب مصوب 1358-3
قانون مذکور که توسط شورای انقلاب به تصویب رسیده تحت عنوان « لایحه قانونی جلوگیری از هر گونه تجاوز و تصرف عدوانی و غصب ، مزاحمت از حق نسبت به املاک مزروعی ، باغات ، نخلستانها ، منابع آب ، همچنین تأسیسات کشاورزی ، دامداری و کشت و صنعت ، جنگلها ، اراضی ملی شده و ملی واقع در داخل یا خارج محدوده شهرها و روستاها مصوب 1358/5/10 می باشد که صرف نظر از ضعف قانون نویسی ناشی از تطویل عنوان قانون و ذکر گستره شمول قانون در نام وی باعث شده تا با پیش بینی یک هیئت پنج نفره از قضات و کارمندان دولت و معتمدین محلی سعی داشته تا با رفع اختلاف اصحاب دعوی در شرایط بحرانی اوایل انقلاب به حفاظت از منابع آبی بپردازد . ابعاد مختلف و اختیارات فوق العاده ای که این هیئت حتی برای بازداشت و اجرای احکام خود داشته اند یکی از قاطع ترین قوانین محسوب می شود ، زیرا تسریع در رسیدگی و محدود بودن آئین رسیدگی به پرونده ها شاید به نوعی محدود کننده حقوق فردی باشد ولی برای یک جامعه انقلاب دیده در آن مقطع زمانی مهم تلقی می گردد

لایحه قانونی راجع به تجاوز به اموال عمومی و مردم اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی مصوب 1358-4
به این قانون که در تکمیل لایحه قانونی جلوگیری از هر گونه تجاوز ... در مورخه 58/9/22 به تصویب رسید مرتکبین تجاوز اموال عمومی و منابع آب را بعنوان ضد انقلاب تلقی و مجازاتی شدید همانند اعدام ، تبعید ، حبس طولانی . برای مرتکبین پیش بینی نموده است

لایحه قانونی راجع به تعقیب اشخاص بوسیله دادستانی کل انقلاب اسلامی ایران مصوب 58-5
در سال 58 این سومین قانونی است که برای حفاظت از مسایل آبی به تصویب رسیده و گویای وخامت اوضاع منابع آبی ایران در آن سال می باشد . این قانون که تحت عنوان « لایحه قانونی راجع به تعقیب اشخاص که بدون مجوز قانونی به منظور بهره گیری از آب و برق تأسیسات وزارت نیرو و شرکتها و سازمانهای تابعه اقدام می نماید بوسیله به تصویب رسید و قوای انتظامی ، نظامی و سپاه « 25/12/58 دادستانی کل انقلاب اسلامی ایران در تاریخ . پاسداران انقلاب اسلامی و محاکم انقلاب را مسئول پیگیری حفاظت از منابع آبی وزارت نیرو نموده است

لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور مصوب 1359-6
این قانون که برای جلوگیری از استفاده غیر مجاز از تأسیسات آب و برق کشور می باشد در مورخ 59/4/3 به تصویب شورای انقلاب ایران رسید و علاوه بر تعیین مجازات جزای نقدی ، حبس و رفع تجاوز و اعاده به وضع سابق برای مواردی که مرتکبین قصد براندازی و مقابله به حکومت را نداشته باشند پیش بینی شده و مقررات قانون آب و نحوه ملی شدن آن را نسخ ضمنی نموده است و اختیارات ویژه ای به مقامات وزارت نیرو برای رفع تجاوز داده که بلحاظ اختصاصی بودن کماکان از آن استفاده می شود و این اختیارات از هر جهت باعث شده تا قدرت حفاظت وزارت نیرو . تأمین گردد

در پایان پیشنهاد می شود با عنایت به ضرورت های موجود کشور ایران و کم آب بودن این کشور قانونگذار باجدیت بیشتر در تمامی جنبه های قانونگذاری و بخشهای مختلف حقوقی ضمن باز نگری در قوانین گذشته و حال نسبت به تصویب قانون جامع کیفری اموال عمومی از جمله مقررات آب ، برق ، گاز، تلفن ، منابع طبیعی و کشاورزی مبادرت نماید و باید وسیع نسبت به رفع نقص آنها اقدام نماید

: ضمائم

اصطلاحات قناتی

آبده : صفت فاعلی ده آب دهنده ، آن قسمت از مجرای قنات در زیر زمین که آب از آن بیرون می آید و داخل قنات می شود . 1-
به چاه اصلی و نخستین مادر چاه قنات گفته می شود که به آن آبگون هم می گویند . (فرهنگ عمید ، ج 1 ، Motle will اصطلاح (ص 7 ، مرتضی سمرمد ، حقوق آب ج 2 ، ص 164

آبده کار قنات : منظور آبده لحظه ای قنات است که میزان آب آنرا با توجه به قرائن و امارات و تحقیق از مطلعین و 2-
معتمدین محلی بوسیله کارشناس مربوطه جهت تعیین آمار تعیین می گردد . (تبصره 5 آئین نامه اجرایی فصل دوم

(قانون توزیع عادلانه آب مصوب 63/7/18 ، هیأت وزیران

آب رویه : چرکابه یا مواد قابل رسوب در آبست که پس از مدتی بصورت مایع جلوی جریان را می گیرد (حقوق آب -3
(، مرتضی سرمد ، ج 2، ص 171

Water /Ground-Sab Surface water آب زیر زمینی

آب موجود در سوراخها و شکافهای پوسته سنگی زمین ، که در نتیجه ریزش باران و جریان سطحی ، درون 1-3-
خلل و فرج مزبور انباشته شده است . این گونه آبها بیشتر در اعماق 50 تا 100 متری زمین انباشته شده و در ژرفای
بیشتر معمولاً به دلیل فشار زیاد ، مسدود شدن خلل و فرج مزبور اثری از آنها دیده نمی شود . آبهای مزبور غالباً
. املاح و مواد معدنی سنگها را در خود حل کرده و اغلب به صورت آبهای معدنی تبدیل می گردند

(عباس جعفری ، فرهنگ بزرگ گیتا شناسی ، ص 4)

آبهای است که در زیر سطح زمین موجود است و برای این معنی ، گاهی واژه های آب زیر سطحی ، آب 2-3-
(فرهنگ فنی آبیاری و زهکشی ش 1744 ، ص 171) . زمینی ، آب زیر خاکی و آب عمقی نیز بکار می رود

آب سد : اولین قسمت آیده است که دارای ضخامت کمی بوده و پس از شکستن آب به سطح می رسد-4
(مرتضی سرمد ، حقوق آب ، ج2 ، ص 179)

(آب سطح : به کف قنات گفته می شود . (مرتضی سرمد ، حقوق آب ، ج2 ، ص 179-5
(آب قنات : نوعی آب زیر زمینی است . (ماده 25 ق آب و نحوه ملی شدن آن-6

: پی نوشت

الاحکام السلطانیة ، علی بن محمد ماوردی ، به کوشش ماکسیمیلیانی انگری ، چاپ بن 1853 . م-1

استخراج آبهای پنهانی ، ابوبکر ، محمد بن حسن کرجی ، ترجمه حسین خدیر جم ، تهران پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و انتشارات یونسکو ، 1373 ، ش ، چاپ دوم-2

علیرضا فیض و علی مهذب ، تهران ، دانشگاه تهران 1366 ، ش ، چاپ دوم -ترجمه کتاب لعمه ، جلد اول ، شهید اول ، به انضمام شرح و تعلیمات 1-3

شرایع الاسلام ، ج 4 ، محقق حملی ترجمه ابوالقاسم ابن احمد بزدی ، به کوشش محمد تقی دانش پژوه ، تهران ، 1368 ، چاپ چهارم

کتاب الخراج ، قاضی ابویوسف ، امام یحیی بن آدم قرشی و ابن رجب حنبلی ، بیروت ، دارالمعرفه ، پی تا -4

مالک و رارع در ایران ، ک .س لمتون ، ترجمه منوچهر امیری ، تهران ، انتشارات علمی و فرهنگی ، 1362 ، ش -5

نظامهای آبیاری سنتی در ایران ، ج 1 ، جواد صفی نژاد ، دانشگاه تهران ، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی ، 1359 -6

وسائل الشیعه ، شیخ محمد حر عاملی ، تهران ، چاپ سنگی 1333 . ق -7

- مجموعه قوانین حقوقی صنعت آب و برق کشور ، انتشارات دفتر حقوقی وزارت نیرو تهران 1373 8

- فرهنگ اصطلاحات حقوقی آب و برق ، حمید رشیدی ، نشر دادگستر سال 1378 تهران9

- قانون توزیع عادلانه آب در آئینه حقوق ایران ، نشر دادگستر ، سال 1381 ، تهران10

- حقوق آب ، مرتضی سرمد ، انتشارات سکه ، تهران 111350

- دحفاظت قانونی از منابع آبهای داخلی ، غلامرضا مدنیان ، رساله کارشناسی ارشد ، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی تهران 121377

- فرهنگ عمید ، به کوشش حسن عمید ، 131367

- فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی طبیعی14

- حقوق مدنی ، دکتر سید حسن امامی ، انتشارات اسلامیة ، تهران 151368

- حقوق اموال دکتر محمد جعفر جعفری لنگرودی ، انتشارات گنج دانش ، تهران 161368

- قنات فنی برای دستیابی به آب ، هانری گولو ، ترجمه ابوالحسن سرومقدم ، انتشارات آستان قدس رضوی 171375

- منابع وسایل آب در ایران ، دکتر پرویز کَـدَردوانی18

- حقوق مدنی ، دکتر سید حسین صفایی ، جلد اول19

- مقاله مالکیت منابع آبی ، مجموعه مقالات همایش گوهران کویر ، غلامرضا مدنیان ، تهران ، 201383

- قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی ، دکتر ناصر کاتوزیان ، نشر دادگستر ، تهران 211383

- فرهنگ لاروسی عربی ، فارسی ، جلد اول22

- المعجم المفهرس القرآن کریم ، محمد فؤاد عبدالباقی23

- اموال و مالکیت ، دکتر ناصر کاتوزیان ، انتشارات دادگستر ، تهران 241368

- تحریر الوسیله ، امام خمینی ، ترجمه علی اسلامی ، انتشارات دفتر اسلامی 251382

- دانشنامه آب و آب شناسی در فقه و روایات اسلامی ، نادر کریمیان سردشتی ، تهران 261382

- دانشنامه آب و آب شناسی در قرآن کریم ، نادر کریمیان ، تهران 271382

- ترمیمولوژی حقوقی ، دکتر محمد جعفر جعفری لنگرودی ، انتشارات گنج دانش ، تهران 281367

- دانشنامه حقوقی دکتر محمد جعفر جعفری لنگرودی ، انتشارات گنج دانش ، تهران 291380

-.. حقوق ثبت اسناد و املاک ، غلامرضا شهری ، چاپ یازدهم ، جهاد دانشگاهی علامه ، تهران30